

Федчук Т. Ю.,
ад'юнкт I курсу,
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Руснак Ю. І.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заслужений юрист України

ПРОБЛЕМИ В РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) – система норм міжнародного права, які застосовують під час збройних конфліктів задля забезпечення захисту осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях внаслідок хвороби, поранення або будь-якої іншої причини (жертв конфлікту). З цією метою МГП визначає правовий статус осіб і об'єктів у зоні ведення воєнних дій; обмежує сторони конфлікту у виборі засобів, методів ведення воєнних дій; регламентує права та обов'язки захищених осіб; встановлює відповідальність для держави і фізичних осіб за порушення його норм.

Норми МГП зводяться до адаптованих до умов збройного конфлікту принципів гуманності: розрізнення, пропорційності, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань. Стисло вони викладені в Пам'ятці військовослужбовця Збройних Сил України (далі – ЗСУ) у Додатку 4 до Інструкції “Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України” [1]. Інструкція конкретизує міжнародно визнані норми МГП і регламентує їх виконання під час відсічі і стримування збройної агресії щодо: захищених осіб; захищених об'єктів; захисту медичних місій; правил ведення воєнних дій.; відповідальності за порушення цих норм – індивідуальну і державну тощо. Обов'язки з дотримання цієї Інструкції поширюються на носіїв МГП - особовий склад і керівництво ЗСУ та інших державних воєнних формувань, що визначено в Пам'ятці військовослужбовця так, - “Недотримання будь якої з перерахованих вище вимог може призвести до дисциплінарної або кримінальної відповідальності”.

Водночас, у Розділі V. ст.1. п.1. Інструкції зазначено, що дотримання норм МГП можливе лише за наявності у військовослужбовців теоретичних знань та практичних навичок з їх застосування. А тому, “Організація вивчення норм МГП у Збройних Силах України є важливим завданням державного рівня, обумовленим зобов'язанням України перед міжнародною спільнотою” [1]. Додаток 1 до Інструкції містить орієнтовний перелік основних джерел МГП: багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України. Міністерство освіти та науки України (далі – МОН), як державна

інституція, також підкреслює актуальність вивчення МГП та забезпечує поширення знань з МГП серед цивільних осіб у закладах загальної середньої освіти (лист МОН України 1.1/15776-24 від 30.08.2024 р.) з використанням освітніх ресурсів з МГП, більшість з яких розроблені Українською Гельсінською Спілкою Прав Людини у партнерстві з МОН України та Товариством Червоного Хреста України.

Щодо реалізації норм МГП на практиці, Україна стикнулася з рядом проблем. Так, збройний конфлікт, який росія спочатку намагалася видати за внутрішній, зараз набув усіх ознак міжнародного, в нього росія втягла Білорусь, Іран та Північну Корею. Відповідно, до нього застосовуються Женевські конвенції 1949 р. (I, III, IV) та Додаткові протоколи (I і II). Хоча країна-агресор наполягає на його “внутрішньому” характері і застосуванні свого кримінального права і ДП I, називаючи свою широкомасштабну агресію антитерористичною “спецоперацією. “Правовим підґрунтям” цих злочинів покликане служити “конституційне закріплення” тимчасово окупованих українських територій, не визнане і засуджене світовою спільнотою. Резолюція Європарламенту від 01.03.2022 р.; резолюція Генеральної асамблеї ООН від 02.03.2022 р.; сейми Латвії і Литви, парламент Естонії, Сенат Чеської Республіки визнали росію терористичною державою, а її дії в Україні – геноцидом. На позачерговому засіданні 15.03.2022 р. Парламентська асамблея ради Європи (ПАРЄ) більшістю голосів зупинила членство рф в Організації з відповідними правовими та фінансовими наслідками.

Наразі нема такої норми МГП, яку б не порушила росія. Документально підтверджено Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні достовірність численних фактів: атак на медичні заклади; обстрілів інфраструктури; вбивства рятувальників; застосування хімічної зброї; використання форми ЗСУ; впливу на довкілля шляхом спричинення екологічних катастроф; викрадення українських дітей; широке використання проти цивільних протипіхотних мін, які замасковані під іграшки тощо. Є документальні підтвердження того, що вбивства мирних мешканців здійснювалися за командами військового керівництва[2]. За повідомленням Офісу Генерального прокурора України, з 24.02.2022 р. по 16.01.2025 р. було зареєстровано 152 779 злочинів рф проти України – майже весь спектр воєнних злочинів, які існують у міжнародному праві, був вчинений військами держави-агресора в Україні [4].

Відповідно до звіту Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) від 31.12.24 р. підтверджено кількість жертв серед цивільного населення з 24.02.22 р. по листопад 2024 р. - 40 176: 12 340 загиблими, 27836 пораненими, що продовжували відбуватися на території, контрольованій Урядом України. Російські збройні сили відновили широкомасштабні, скоординовані атаки на енергетичну інфраструктуру України. Атаки з використанням безпілотників ближнього радіусу дії (дронів) майже щодня призводили до загибелі та поранень цивільних осіб, що склало майже половину жертв серед цивільних осіб в регіоні на території, контрольованій Україною в районах

поблизу лінії фронту. Літні люди склали непропорційно високу частку цих жертв [3].

Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Міжнародний кримінальний суд (далі - МКС) розслідує злочини вчинені вищими посадовими особами РФ за кваліфікацією “воєнні злочини”, “злочини проти людяності” відповідно до Римського статуту. Наразі МКС пред’явлено шість ордерів на арешт представникам вищого керівництва РФ. Римський статут МКС Україна підписала ще 20.01.2000 р. У серпні 2024-го Верховна рада України ратифікувала документ і з 01.01.2025 р. Україна стала 125-м повноправним членом МКС, що дає можливість брати участь у виборах прокурора та суддів, впливати на пріоритети його роботи та працювати над змінами до Римського статуту. Україна може скористатися цим інструментом у підготовці спеціального трибуналу з питань агресії, визначених злочином в межах Римського статуту, підготовки національного правосуддя відповідно до стандартів розслідування МКС. Уже у 2026 р. Україна може висувати свого кандидата на виборах суддів МКС. Питання, над яким слід працювати вже зараз, – підготовка представника України який би відповідав вимогам МКС, який, окрім практичного досвіду з розслідування воєнних злочинів або злочинів проти людяності, був компетентним у питаннях міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права; отримав би підтримку представників більшості держав-учасників. До того ж, юристи та дипломати мають докладати неабияких зусиль аби “українське питання” залишався у порядку денному, адже кожна зі 125 держав – членів МКС відстоюватиме свої інтереси.

Серед проблем, які потребують негайного вирішення – питання застосування протипіхотних мін. Україна є учасницею Оттавської конвенції (1997 р.) про повну відмову від застосування протипіхотних мін ненаправленої дії, повне знищення запасів та ліквідації мінних полів і це стримує ЗСУ від застосування таких мін. Натомість російська федерація не є учасником цієї Конвенції та активно використовує їх проти України з 2014 р. й особливо після широкомасштабного нападу від 24.02.2022 р. Склалась безпрецедентна ситуація, коли держава, яка не є учасником протимінної конвенції, масово використовує міни на території держави-учасниці угоди, обмеженої в діях стосовно цього виду зброї міжнародними зобов’язаннями. Тож, поки йде війна, доцільним вважається призупинити участь України у цій конвенції та використовувати протипіхотні міни, зважаючи на обмеженість України в ресурсах. Міжнародна правозахисна організація Amnesty International, що спочатку теж розкритикувала рішення президента США Джо Байдена у листопаді 2024 р. передати Україні протипіхотні міни, змінила свою позицію, – “... якщо обирати між довгостроковими наслідками мін і миттєвими наслідками окупації, я переконана, що все, що дозволяє захистити українських громадян від агресії, тортур і фізичного знищення, має право на існування”, – підкреслила директорка Amnesty International в Україні [5].

Інша актуальна проблема – грубе нехтування норм МГП країною, засновником ООН і постійним членом Радбезу ООН. Росія не визнає юрисдикції

МКС, не дотримується Конвенції з прав людини. Ігноруючи норми МГП, відповідно до яких комбатант не може бути засуджений лише за участь у збройному конфлікті, заперечуючи міжнародний характер триваючого конфлікту, росія засуджує українських військовополонених за кримінальними статтями – за “тероризм” та дії, направлені на повалення державної влади на окупованих нею територіях України.

Ще одна проблема – відсутність ефективного механізму імплементації МГП у національному законодавстві. Число кримінальних проваджень за статтею порушення законів та звичаїв війни в умовах триваючого збройного конфлікту збільшується, однак існуюче законодавче визначення воєнних злочинів та відсутність відповідної юридичної практики ускладнюють їх кваліфікацію. Стаття 438 Кримінального кодексу України – єдина норма, що передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, не містить ні визначення воєнного злочину, ні чіткої об’єктивної сторони правопорушення.

Висновок. У своєму розвитку МГП має знайти вирішення політико-правових викликів сьогодення: гібридний характер та висока інтенсивність збройних конфліктів; збільшення числа жертв серед мирного населення; грубе нехтування гуманітарними цінностями та правами людини, неефективність механізмів їх забезпечення; брак політичної волі країн-членів міжнародних угод; ідеї силового переділу світу, що дедалі частіше лунають на міжнародних площадках; неефективність міжнародно-правових інституцій, створених після II Світової війни та реактивний характер їх дій. Вирішення цих та інших проблем, з яким стикається МГП, особливо в останні десятиліття, визначатимуть його подальший розвиток. Тож, імплементація норм МГП у внутрішньодержавному праві, зміцнення спроможності національних систем розслідування воєнних злочинів, тісно переплетені з вивченням і поширенням, — один зі стратегічних глобальних та національних пріоритетів. Кодифікація та законотворчість мають гармонізувати національне кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, щоб знайти оптимальний шлях імплементації положень Римського статуту в українське законодавство.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. (Наказ МОУ № 164 від 23.03.2017р., зареєстровано у МЮУ 09.06.2017 р. № 704/30572).

2. REPORT ON THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN UKRAINE 1 September to 30 November 2024 (31 December 2024). URL: <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/PR41%20Ukraine%202024-12-31.pdf>

3. Protection of Civilians in Armed Conflict — November 2024 (Захист цивільних осіб у збройному конфлікті, листопад 2024 року). URL: <https://ukraine.un.org/en/285657-protection-civilians-armed-conflict-%E2%80%94-november-2024> <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення 16.01.25р.).

4. Передача Україні протипіхотних мін: експерт пояснив, чому США це зробили. URL: <https://www.unian.ua/war/peredacha-ukrajini-protipihotnih-min-ekspert-poyasniv-chomu-ssha-ce-zrobili-12827151.html> (дата звернення 16.01.25р.).